

7. Дубко В.О. Резолюція I міжнародної науково-практичної конференції «Відкриті еволюціонуючі системи» / В.О. Дубко, К.О. Кольченко, П.М. Таланчук // Відкриті еволюціонуючі системи: I міжнародна науково-практична конференція, 26-27 квітня 2002 року: тези доповідей. – К.: ВМУРоЛ, 2002. – 170 с.
8. Дубко В.О. Резолюція II міжнародної науково-практичної конференції «Відкриті еволюціонуючі системи» / В.О. Дубко, К.О. Кольченко, П.М. Таланчук // Відкриті еволюціонуючі системи: II міжнародна науково-практична конференція, 01-30 грудня 2003 року: тези доповідей. – К.: ВМУРоЛ, 2004. – 127 с.
9. Дубко В.О. Резолюція III міжнародної науково-практичної конференції «Відкриті системи, що еволюціонують» / В.О. Дубко, К.О. Кольченко, П.М. Таланчук // Відкриті системи, що еволюціонують: III міжнародна науково-практична конференція, 31 травня – 01 вересня 2006 року: тези доповідей. – К.: ВМУРоЛ, 2007. – 325 с.

Стаття надійшла до редакції 5.09.2011

V. O. Dubko, V. O. Kudlay

**THE INFORMATION AND COMMUNICATION CULTURAL EXPERIENCE OF
SCIENTIFIC AND METHODOLOGICAL DEVELOPMENT IN INSTITUTE OF HIGHER
EDUCATION**

The article is devoted to the information and communication cultural experience of scientific and methodological development in institute of higher education including remote learning. It is reviewed the phenomenon of learning process in higher education institutions and its difference from self-education.

Key words: *cultural experience, institutes of higher education, interaction, scientific supplies, methodological supplies, remote learning.*

УДК: 94:264

Т. В. Ковальчук

**СПРОБИ УКРАЇНІЗАЦІЇ БОГОСЛУЖІНЬ В УКРАЇНСЬКИХ
СПАРХІЯХ РПЦ У 1905 – 1917 РР.**

Висвітлюються ознаки пробудження національної свідомості духовенства українських єпархій РПЦ початку ХХ століття, а саме вимога впровадження рідної мови в церковну службу. Зроблено висновок про роль окремих представників духовенства у справі українізації усіх церковних відправ.

Ключові слова: *Російська православна церква, духовенство, богослужіння, українізація, спроби.*

Невід'ємною ознакою пробудження національної свідомості духовенства на початку ХХ століття стала вимога впровадження рідної мови в церковну службу та видання Євангелія українською мовою.

Питання богослужбової мови неодноразово стояло в центрі уваги загальнохристиянської спільноти і майже завжди було гострим, викликало численні суперечки. Проблема зародилася з канонічної творчості самої Вселенської церкви, яка у свій час канонізувала лише три мови Святого письма і богослужіння: грецьку, латинську, єврейську. В середні віки ігнорування прав національних мов приводило до ворожнечі і навіть протистояння з тубільним етносом. Тож невідомий автор початку

XX століття, проводячи “ненав’язливу” паралель між католицькою церквою, яка довгий час забороняла католикам перекладати Святе Письмо на народні мови і Російською православною церквою, що до 1905 року чинила спротив перекладу українського Євангелія, обґрунтовує необхідність скорішого впровадження україномовних церковних текстів Святого Письма.

Ще на початку XIX століття В. Гумбольдт сформував думку про існування особливого мовного світогляду нації. Він зазначав, що поняття і їхні лексичні вирази в різних мовах можуть різнитися за своєю національною специфікою [14, с.60]. Сучасний дослідник взаємовпливів етнічного та релігійного С. Здіорук пов’язує духовне зубожіння нації з відсутністю перекладу Біблії, богословської чи філософської літератури рідною мовою, зазначаючи, що функціонування інонаціональної мови в релігійно-церковному житті виступає сильним фактором денационалізації суспільства [3, с.14]. Тож на початку XX століття релігійний чинник ставав елементом духовного та політичного поневолення українського народу.

Отже, лібералізація суспільного життя початку 1905 – 1907 рр. та непевні спроби церковних реформ окреслили комплекс проблем зрозумілості церковної служби для всього населення багатонаціональної Російської імперії.

На початку XX століття богослужіння у храмах українських єпархій велося на малозрозумілій старослов’янській церковній мові, що являла собою версію слов’янських перекладів Біблії та грецьких богослужбових книг, здійснених ще у IX столітті братами-месіонерами Кирилом і Мефодієм та була незрозумілою звичайному парафіянинові [18, с.30]. Проповіді виголошувалися російською мовою, чужою для малоруського населення. Тож офіційно 25 мільйонний український народ був позбавлений живого слова з церковного амвону пастирів Церкви.

Твердження І. Власовського, що проповідь пастиря у сільських церквах була взагалі рідким явищем [1, с.220], не витримує перевірки часом. Щорічні звіти священників благочинним вказували на їх планове виголошення, незважаючи на те, що серед селян побутувала звичка залишати храм, коли пастир починав проповідь [16, с.22]. Але проповіді російською мовою в українських єпархіях не викликали відгуку в серцях громади особливо тоді, коли більшість населення розмовляло малоруською мовою і було неписьменним. Так, статистичні дані перепису населення 1897 р. вказують на проживання тільки в Подільській єпархії (Поділля) більше 3 мільйонів українців, з них близько 89 % (2,5 млн.) були неписьменними і не розуміли російської [10, с.2]. Отже, незрозуміла мова проповідей та надмірно “сухий стиль” церковних промов, невиразність вимови священника зумовлювали і релігійний індивідуалізм громади.

Для більшості слухачів усі зусилля збагнути зміст повчання не давали ніякого позитивного результату. Нерідко не лише той, хто слухав, а й той, хто читав, напружуючи всі розумові здібності, були не в змозі зрозуміти текст [11, с.275]. Довгі роки вивчення слов’янської мови в школах, семінаріях давали мало позитивних результатів. Спроби читання священниками задалегідь написаних та перевірених цензором проповідей не мали успіху. Парафіяни не завжди розуміли їх зміст та часто по-своєму тлумачили богословські істини та обряди. Священники, звітуючи до благочинних, відмічали, що селяни неправильно розуміють церковні догмати про Трійцю, Божественний помисел тощо, не сприймають богословські тонкощі християнства, оточують своє життя стародавніми обрядами й пересудами, складають власну ієрархію (Бог, Богородиця, святі). Це явище було настільки типовим, що журнал “Руководство для сільських пастыррей”, який видавався при Київській семінарії, констатував: “Майже всі істини християнські, не виключаючи навіть основоположних догматів, у нашому простому народі перекирчуються своєрідним тлумаченням, марновірствами чи прямим непорозумінням [6, с.256]”. У “моральних сутінках” жила

“малоросійська” громада, що в історії людства було провісником загибелі суспільства [5, с.1].

Отже, для отримання зворотного зв'язку між пастирем та громадою україномовним церковнослужителям було необхідно виголошувати проповіді рідною мовою слухачів бо молитва рідною мовою відповідає психологічним особливостям й давнім традиціям українського народу.

До полеміки необхідності виголошення проповідей українською мовою залучалася громадськість. У церковній пресі лунали заклики такого змісту: “Коли духовенство хоче йти з народом, то нехай не цурається своєї рідної мови і обстоює справжні народні інтереси [10, с.2]”.

Для прагнення офіційного вживання української мови в церковному житті українських єпархій не існувало територіальних меж. Вони були поширені і на Поділлі, і у Наддніпрянщині.

“Національна програма” депутатів Подільської єпархії, надрукована напередодні виборів до I Державної думи, всупереч подібним програмам-настановам депутатам Волинської єпархії архієпископа Храповицького зазначала: “Українська мова повинна конче вживатися в церковних проповідях та в усіх зносинах між причтом й парафіянами у тих парафіях, де українців більшість [8, с.8]”.

На Лівобережжі особливо прислужилися народові кола священнослужителів Полтавської та Катеринославської єпархій.

На Полтавщині, за повідомленням місцевої влади, священником А. Геращенком, учителем церковнопарафіяльної школи М. Ілляшевським і головою товариства просвіти Я. Стеньком у с. Старі Санжари було засновано таємну українофільську організацію. Одним з проявів її діяльності стала підтримка та організація проповідей живою українською мовою ще до видання Євангелія рідною мовою. Протягом 1908 року місцевий пастир переклав українською мовою 30 молитов і, назвавши свою працю “Підмогою до святої молитви”, надіслав її в Святійший Синод для розгляду [15, с.167]. За це владні структури перевели його до іншої парафії в с. Леб'яже, яке було населене переважно росіянами. Його незламну та наполегливу громадську позицію у справі національного пробудження місцевого селянства засвідчує і факт арешту на посаді священника с. Мачухи Полтавської єпархії за 2 роки до означених подій [7, с.3].

В офіційних документах XXII єпархіального з'їзду духовенства Катеринославської єпархії, що відбувався 25 січня – 3 лютого 1906 р., серед резолюцій про мову церковного вжитку потрібно відзначити таку ухвалу: “церковна проповідь, як найсильніший засіб впливу на релігійні почуття народу, має бути словом вільним, по можливості, живим, яке висвітлює з точки зору Слова Божого всі сторони парафіяльного й загальнодержавного життя, при чому проповідь має бути виголошувана простою й загальноживаною мовою [4, с.97]”. Формулювання в резолюціях з'їзду вимог проповідей “живою та загальноживаною мовою” може засвідчити різне розуміння мови проповідання. Для зросійщених церковнослужителів живою та загальноживаною могла бути російська, для національно-свідомих – українська.

Отже, на протигагу русифікації церкви існувала своєрідна усна традиція богослужінь, у якій українська мовна інтерпретація церковнослов'янських зворотів робилася священниками і дияконами під час храмового дійства. Тож незважаючи на імперський тиск, в окремих українських парафіях життя протікало у звичній традиційній канві. Подекуди українське парафіяльне духовенство на початок XX століття так і не перейнялося засадами російського православ'я. Деякі священники здійснювали обряди, що традиційно побутували в містечках і селах, продовжували користуватися при богослужіннях проповідями І. Бабченка та В. Гречулевича, які були поширені на Поділлі ще в середині XIX століття і давно розійшлися серед священників,

але передрук їх було заборонено. Високий моральний зміст проповідей останнього оцінив сучасний дослідник В. Німчук, зазначивши, що В. Гречулевич вміло поєднував “живомовні і книжні елементи: широко використовував різні художні прийоми, виявляв неабиякий літературний хист [9, с.29]”, що й зумовило передрук його проповідей у 1917 р.

Серед священників, що найбільш послідовно сприяли українізації церкви на Поділлі, були св. с. Фільштейн К. Ванькевич та м. Пикова П. Степанківський, що стали авторами “Проповідей до українського народу на його рідній мові”.

Активним прихильником проповіді та богослужінь українською мовою виступав єпископ Подільський Парфеній Левицький, який своїм прикладом та авторитетом запроваджував рідну мову в церковну проповідь. Ще до друку Євангелія єп. Парфеній замовив у московській синодальній друкарні публікацію матеріалів для великодньої церковної служби. 2 – 15 квітня 1906 р. після столітньої перерви в Кам'янці-Подільському та деяких парафіях єпархії вперше відбулося українське богослужіння за участю голови видавничої редколегії україномовного Святого Письма Парфенія. За його ініціативою для парафій Подільської єпархії було закуплено більшість примірників Євангелій від Іоанна. У подальшому жоден інший архієрей не ініціював купівлю великодніх Євангелій [13, с.339]. Парфеній зумів не лише організувати на належному рівні плідну працю науковців у справі видання Євангелія рідною мовою, а й сам брав активну участь у підготовці Святого письма до друку. У березні 1908 р. єпископ висловив бажання займатися редагуванням Євангелія Іоанна, тобто найскладнішої частини Нового Завіту, переклад якої був найгіршим.

Отже, окремі представники духовенства знаходили в собі мужність на проповідь до надрукування Євангелія українською мовою і дозволу Святійшого Синоду. Ректор Волинської духовної семінарії, архімандрит, а з 1905 р. – вікарний єпископ Кременецький Амвросій (Гудко), підтримуючи національну свідомість віруючих, проголошував проповіді українською мовою [2, с.41].

Падіння монархії та Українська національно-демократична революція 1917 – 1920 рр. розширили шляхи українізації богослужіння. Кращі представники духовенства стали духовними наставниками народу не лише за саном, а за характером діяльності. Але переважання обивательських настроїв у середовищі провінційного духовенства, навіть з українського походження, призначення єпископами на Україну не лише байдужих, а й ворожих до всього українського значно ускладнювало в умовах Російської імперії впровадження української мови в богослужіння.

На противагу цьому не забракло національних почуттів і деяким служителям церкви, що обіймали вищі церковні посади в Росії. Архієпископ Новгородський Арсеній (Стадницький), навчаючись у 80-х рр. XIX ст. у Київській духовній академії, зумів виховати в собі національно свідомого українця. Його сміливий відвертий виступ на місіонерському з'їзді в Москві (рік не зазначено) свідчить про глибоке переконання у необхідності вживати в церковній службі українську мову. Він пояснював, що штундизм в Україні поширюється саме через нехтування з боку православної церкви української мови [18, с.38].

На всебічній українізації наполягали наступні священнослужителі українських єпархій – М. Борецький, Є. Сіцинський, М. Дложевський, В. Липківський. Для вирішення церковно-національних питань вони вважали необхідним зібрати Всеукраїнський Собор. Натомість київська церковна офіційна влада визнала їх діяльність неканонічною та навіть підсудною. [17, с.1].

Єпархіальні з'їзди духовенства розширили шляхи українізації богослужінь. Полтавський єпархіальний форум духовенства у 1917 р. виробив спеціальну програму з 10 пунктів, спрямовану на відновлення національно-церковної свідомості духовенства єпархії. Чотири з десяти пунктів програми стосувалися богослужіння. По-перше,

користуючись перекладеним Євангелієм синодального видання, передбачалося негайно розпочати богослужіння й читання проповідей українською мовою. По-друге, ініціювалося створення комісії, яка б сприяла “влучному та дотепному” перекладу богослужбових книг та створенню нових. По-третє, висловлювалася необхідність закріплення у богослужінні традиційних українських чинів, обрядів та звичаїв (окрім забобонів), що відрізнялися від російських. “Поміж них Пасія, або триразове обнесення плащаниці у Велику П’ятницю, Проводи в понеділок після Великодних свят (а не у вівторок), Водохрещі та Стрітіння, котрі, не вносячи церковного розбрату, також відтворюють національні риси Української Церкви”. Нарешті, визнавалася потреба у негайному припиненні практики призначення великоросіян на посади єпископів українських єпархіях [12, с.10 – 11].

У цей час практична реалізація настанов єпархіальних форумів набувала реального змісту. Так, різнобічно обдарована особистість – настоятель церкви в с. Жожобах С. Погорілко – у 1917 р. провадив службу “фонетикою” тобто старослов’янською мовою з українською вимовою, читав українське Євангеліє, через що користувався популярністю у довколишніх селян.

Все ж питання українізації богослужінь не було вирішене до кінця і напрацювання священнослужителів початку ХХ століття так і залишилися законодавчо неоформленими спробами. Переважання обивательських настроїв у середовищі провінційного духовенства, навіть українського походження, призначення єпископами в Україну не лише байдужих, а й ворожих до всього українського значно ускладнювало в умовах Російської імперії впровадження української мови у богослужіння.

Список використаної літератури

1. Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви / І. Власовський. – Новий Йорк; Бавнд Брук. - К., 1998. – Т. 4, ч. 1. – 384 с.
2. Енциклопедія українознавства: словникова частина / під ред. В. Кубійовича. – К.: Наук. думка, 1993. – Т. 1. – 400 с.
3. Здиорук С.И. Специфика взаимовлияния этнического и религиозного (на материалах Украины) : автореф. дис. на соиск. науч. степ. канд. философ. наук / С.И. Здиорук. – К., 1992. – 17 с.
4. Ігнатуша О.М. Інституційний розкол православної церкви в Україні: генеза і характер (XIX ст. – 30-ті рр. ХХ ст.) / О.М. Ігнатуша. – Запоріжжя : Поліграф, 2004. – 440 с.
5. Інститут рукописів НБУВ НАН України, ф. XIII, спр. 6193, 2 арк.
6. Історія релігій в Україні: у 10 т. / редкол.: А. Колодний (гол.) та ін. – К.: Укр. Центр духовної культури, 1999. – Т. 3 : Православ’я в Україні. – 560 с.
7. Кара // Громадська думка. – 1906. – № 15. – С. 3.
8. Національна програма українців-подолян // Громадська думка. – 1906. – № 2. – С. 7-8.
9. Німчук В. Проповідник Божого Слова / В. Німчук // Наша віра. – 1992. – № 10. - С. 25–43.
10. Орган подільського духовенства в обороні народної української мови // Громадська думка. – К., 1906. – № 51. – С. 2.
11. Присяжнюк Ю. Українське селянство Наддніпрянської України: соціоментальна історія другої половини XIX – початку ХХ ст. / Ю. Присяжнюк. – Черкаси: Вертикаль, 2007. – 640 с.
12. Про українізацію церкви : доклад, прочитаний на Полтавському єпархіальному з’їзді духовенства і мирян, 3–8 травня 1917 р. – Лубни, 1917. – 12 с.
13. Стародуб А.В. Видання українського перекладу Євангелія (1905 – 1912) (за матеріалами архіву Московської синодальної друкарні) / А.В. Стародуб

// Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К.: Ін-т історії України НАНУ, 2003. – Вип. VI. – С. 319–344.

14. Степико М.Т. Соціокультурні механізми націєтворення: минуле, сучасне, майбутнє / М.Т. Степико // Українська політична нація: генеза, стан, перспективи / В.С. Крисаченко, М.Т. Степико, О.С. Власюк та ін. – К.: НІСД, 2004. – С. 41–71.
15. Фарина С. Про участь полтавської інтелігенції в українському національно-культурному русі наприкінці XIX – XX ст. / С. Фарина // Архівний збірник. – Полтава, 1993. – С. 146–167.
16. ЦДІАК України, ф. 127, оп. 1005, спр. 107, 232 арк.
17. ЦДІАК України, ф. 127, оп. 953, спр. 74, 4 арк.
18. Шип Н.А. Церковно-православний рух в Україні (початок XX ст.) / Н.А. Шип. – К., 1995. – 65 с.

Стаття надійшла до редакції 10.09.2011р.

T. V. Kovalchuk

ATTEMPTS OF UKRAINIZATION SERVICE IN UKRAINIAN EPARCHIES OF RUSSIAN ORTHODOX CHURCH IN 1905 – 1917.

Lightening awaking national self-awareness among priesthood of Ukrainian eparchies of Russian Orthodox Church in the beginning of XX century and particularly introducing native language into the service. Also was done a conclusion about a role separate representatives of priesthood deal with ukrainization service.

Key words: *Russian Orthodox Church, priesthood, service, ukrainization, attempts.*

УДК 903,2(477.81)"10/12"

Ю. М. Нікольченко

ПРИКРАСИ І ВИРОБИ З КОЛЬОРОВИХ МЕТАЛІВ У КУЛЬТУРІ ЛІТОПИСНОГО ДОРОГОБУЖА ХІ-ХІІІ СТОЛІТЬ.

Визначну роль в історії Київської Русі відігравали Волинські землі. У кінці XI ст. на цій території виникає Погоринська волость, головним центром якої було місто Дорогобуж. Багаторічні розкопки літописного Дорогобужа склали колекцію прикрас і виробів з кольорових металів, яка складає понад 250 предметів.

Ключові слова: *Київська Русь, Погориння, Дорогобуж, прикраси, вироби з кольорових металів, ремесло, торгівля, культура.*

У XI ст. на Волинських землях Київської Русі утворюється Погоринська волость, головним центром якої було місто Дорогобуж [29]. Основним джерелом для характеристики матеріальної і духовної культури населення Погориння стали багаторічні (з 1972 року) розкопки городища літописного Дорогобужа в однойменному селі Гоцанського району на Рівненщині під керівництвом Ю.М.Нікольченка і Б.А.Прищепи [16; 24].

В організації торговельних відносин, у господарській і культурній діяльності дорогобужців особливе місце належало ювелірній справі і ремеслу художньої обробки кольорових металів. Колекція таких виробів нараховує понад 250 предметів: прикрас, деталей одягу, предметів озброєння і культу, спеціальних ремісничих інструментів.

Важливим результатом дослідження Дорогобужа стали прямі свідчення щодо існування на ньому місцевого ювелірного виробництва і технології виготовлення предметів з кольорових металів різного призначення, а також імпорту аналогічних